

STENHUGGEREN

MEDLEMSBLAD FOR JYSK STENKLUB

50. årgang nr. 3 September 2024 Total nr. 185

Billedet her på forsiden viser den flotte og diverse natur, der kan opstå efter et skred ved Møns Klint.

Se turreferatet inde i bladet, hvor der er flere smukke billeder fra turen til Stevns, Faxe og Møn.

Der er også andre fine turreferater og boganmeldelser.

Stenhuggeren bringer en artikel om, hvorfor man kan tage til lokaliteter, bla. Lägerdorf, der oprindeligt lå på flere hundrede meters havdybde.

Dette foto er taget af Arne Dich.

Stenhuggeren: Medlemsblad for Jysk Stenklub

Formand:

Jeannette Khl, Byagervej 108 F., 8330 Beder 2714 2230
Telefontid kl. 17.00-18.30 jeannette.kuhl@gmail.com

Medlem af bestyrelsen og ansvh.redaktør af Stenhuggeren 2625 1733

Søren Bo Andersen, Engdalsvej 65A, 3.tv. 8220 Brabrand sba@geolsba.dk

Medlem af bestyrelsen og kasserer 8617 4697

Jytte Frederiksen, Myntevej 16, 8240 Risskov jytte@dichmusik.dk

Medlem af bestyrelsen og webmaster 3011 7956

Pia Kamuk Nielsen, Firklovervej 103, 8464 Galten pipe73@live.dk

Medlem af bestyrelsen 2714 2230

Hanne Mølgaard hanne.olgaard@gmail.com

Medlem af bestyrelsen og turarrangr: 2076 0042

Niels Sandal, Mejlvænget 29, 8381 Tilst nielssandal@gmail.com

Medlem af bestyrelsen turarrangr: 2828 0626

Michael L. Bertelsen, Bredstrupvej 18, 8500 Grenaa geocentergrenaa@gmail.com

Suppleant (1.) : Niels Olesen, nielsogmette@hotmail.com 2946 3699

Suppleant (2.) : Kent Albin Nielsen, kent@ksjm.dk 2260 7948

Kontakt til klubben: Jysk Stenklub, Myntevej 16, 8240 Risskov.

Bank reg.nr. 1551 1217380

rskontingent i 2024: 175 kr. for enkeltpersoner, 250 kr. for par (kun ét blad)

Klubbens hjemmeside: <http://www.jyskstenklub.dk/>, materiale til hjemmesiden sendes til Pia Kamuk Nielsen, pipe73@live.dk

Klubbens Facebook-side for medlemmer: «Jysk Stenklub».

Medlemslisten: Kan fås hos kassereren -

Klubblade fra andre klubber bedes sendt til formanden.

Fotos anvendt i dette blad er taget af *Arne Dich*, hvis ikke andet er nævnt

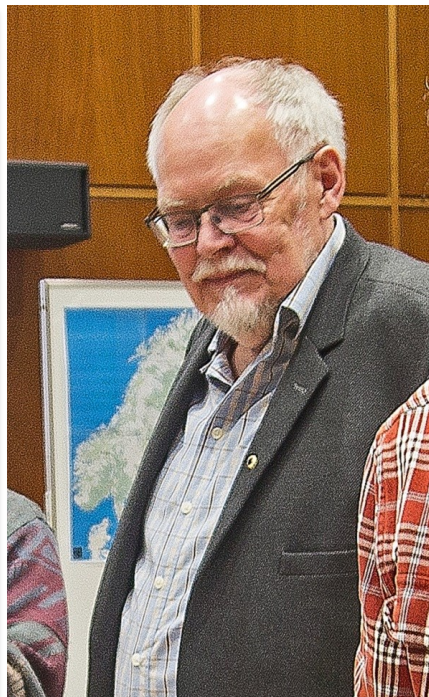

Indhold i dette nummer :

- Side 3 Mindeord - Aage Bach Sørensen
  - Side 5 Mindeord - Palle Gravesen
  - Side 7 Lägerdorf Kalkgrav
  - Side 11 Til Sjælland efter skridt
  - Side 17 Turreferat, Stenhøj Strand, Dykjær, Albæk Hoved
  - Side 22 Turanbefaling
  - Side 24 Tur til grusgrav og Ertebølle Strand
  - Side 25 Boganmeldelse - Sten langs stranden
  - Side 26 Boganmeldelse - Naturen
  - Side 27 Foromtale af foredrag: Nick Svendsen - Flint
  - Side 29 Foromtale af foredrag "mit fossil.dk"
  - Side 30 Foromtale af Foredrag: Fossiler ved de danske kyster
  - Side 35 Kontingent / værksted
- Bagsiden Programsiden

Mindeord i forbindelse med geolog Aage Bach Sørensens dødsfald den 23. marts 2024

Aage Bach Sørensen var medlem af Jysk Stenklub og en hyppig gæst ved klubbens foredrag. Her er han ved to klubmøder i 2019 (Arne Dich foto).

Mit kendskab til Aage begynder i 1980'erne, da han, efter at have forsøgt sig i Statskundskab-studiet, valgte at læse geologi ved Aarhus Universitet i den afdeling af det daværende Geologisk Institut, der hed Mikropalæontologisk Afdeling under Laboratoriet for Palæontologi og Stratigrafi. I denne afdeling forskede og underviste man i mikrofossiler og især dyregruppen foraminiferer under ledelse af først Rolf W Feyling-Hanssen og sidenhen Karen Luise Knudsen, som var Aages vejleder. Aage lavede her sit speciale om foraminiferer fra forrige Mellemistid, Eem, og afsluttede studierne med en cand.scient. grad.

Aages egentlige arbejdsliv omfattede en del forskellige grene af geologien og især olie/gas-efterforskning ved Grønland og Færøerne udgjorde en stor part.

Tidsmæssigt kan nævnes, at han i slutningen af 90'erne var Geofysisk Rådgiver i sit eget firma "Geoseis Consult", hvor han arbejdede med geotekniske aspekter i Øresunds Tunnel og –Broprojekt. Så var han leder af GEUS's Færøerne-kontor i Thorshavn, hvor han gennemførte seismiske tolkninger som forberedelse til den første licensrunde. Senere blev han chefgeolog hos Grønlands Hjemmestyres "Greenland Bureau of Minerals and Petroleum", hvor han administrerede tilladelser mm for forskellige udforskningsprojekter. Yderligere senior consultant ved "GEUS", "Aker Geo" og "Geoseis". Hovedsagelig med arbejdsindsats på olie-gasområdet mht. seismik, tolkning og evaluering af arealer til licensering. Da Aage havde afsluttet sit omfattende arbejde i Nordatlanten, vendte han omsider tilbage til Aarhus, hvor han begyndte at blive en hyppig gæst som medlem i Jysk Stenklub. Han var en flittig deltager ved både foredrag og klubture. Og da begyndte min anden periode med kendskab til ham igen. Jeg ved, at Aage ud over interessen for geologi og palæontologi også nærrede stor interesse for det kulinariske. Jeg har sågar været vidne til, at Aage underviste på noget aftenskole i madlavning. Alligevel var mit sidste møde med ham til frokostspisning på Folkehuset Brabrand's Søcaféen blot 14 dage inden han gik bort – men vi var enige om, at de laver god mad dér.

Jysk Stenklub fik beskeden om Aages bortgang fra hans datter Anne-Mette. Klubben og jeg ønsker at udtrykke vores medfølelse med hende og Aages efterlevende, og vi siger Aage tak for den gode tid, vi havde sammen. Den vil vi huske dig for. Aage blev 77 år.

På Jysk Stenklubs vegne,
Søren Bo Andersen

Mindeord over Palle Gravesen (1942-2024)

Ved Søren Bo Andersen

Endnu en god og gammel ven er gået bort. Mange i Jysk Stenklub kendte Palle personligt, og atter andre kendte ham gennem de mange gode bøger, der bærer hans navn. Palle Gravesen kom oprindeligt fra det indre København. Jeg besøgte ham ofte i midten af tresserne hos Tante Helene i Borgergade, hvor han i flere år boede hos og passede den elskelige gamle dame. Der var masser af plads til geologi og fossiler i den store gamle lejlighed i de hjertevarme omgivelser. Palle Gravesen blev først

cand.scient. i Botanik og i årene derefter færdiggjorde han også en kandidatgrad i Geologi. Palle var tit at finde på indsamlingsture til Öland, til Skåne, Stevns, Møn og Faxe.

Senere begyndte Palle at lede fossilture for private og stod for undervisning ligeledes for private under Folkeuniversitetet i bla. København, Aalborg, Odense og ikke mindst i Aarhus, hvor flere af vor klubs medlemmer gennem mange år har fået en solid grundviden om geologi og fossiler. Palle har også tidligere holdt foredrag i Jysk Stenklub. Palle var kendt som en slags klassisk ”renæssance-menneske”, dvs. en person med megen sproglig, musikalsk og naturvidenskabelig viden. Ordet klassisk var meget konkret, for moderne audiovisuelle midler og computer blev ikke anvendt. Tavle og kridt fungerede jo fint og skrivemaskinen kunne jo også skrive. Selv med disse midler formåede Palle at lave en del fornemme udstillinger, fx i Naturhistorisk Museum (i 1998), i Midtsønderjyllands Museum i Gram og ikke mindst i de seneste mange år i Det Sorte Geomuseum i Gedser, hvor han fra 2009 ledede museet sammen med sin kone, Dorthé Freitag, og en gruppe af frivillige. Palles omfattende samling indgår nu i dette museums samlinger, og

mht. hans øvrige viden, må vi ty til de gode bøger, han har bidraget til eller helt selv har stået for. Palle var detaljernes mand – og det vil mange vide er et stort plus i navngivning og systematik af nutidig og fortidig natur. Palle var alvorligt syg og stærkt begrænset i de seneste år af sit liv, hvor han lå i totalpleje. Den 27. maj i år døde Palle cirka halvanden måned inden han ville være fyldt 82 år.

Tak for de år vi kendte hinanden, Palle – tak for din store indsats med at glæde så mange med viden om fortidens liv og alle de andre fine ting, du lærte fra dig.

Æret være dit minde – du lever heldigvis videre i dine bøger.

Nogle få af Palles bøger:

Gravesen, Palle - 1993. Fossiliensammeln in Südsandinavien. Goldschneck-Verlag. 248 pp.

Gravesen, Palle - 1998. Danske forsteneringer fra Tertiærtiden. – Natur og Museum 1998 nr. 2. Aarhus.

Gravesen, Palle - 2018. Fossiler i Nordvesteuropa. Gyldendal. 645 pp.

Gravesen, Palle og Sten L. Jakobsen - 2012. Skrivekridtets Fossiler. 1. udg. Gyldendal. 153 pp.

Gravesen, Palle og Sten L. Jakobsen - 2013. Skrivekridtets Fossiler. 2. forøgede udg. Gyldendal. 170 pp.

-o-O-o-

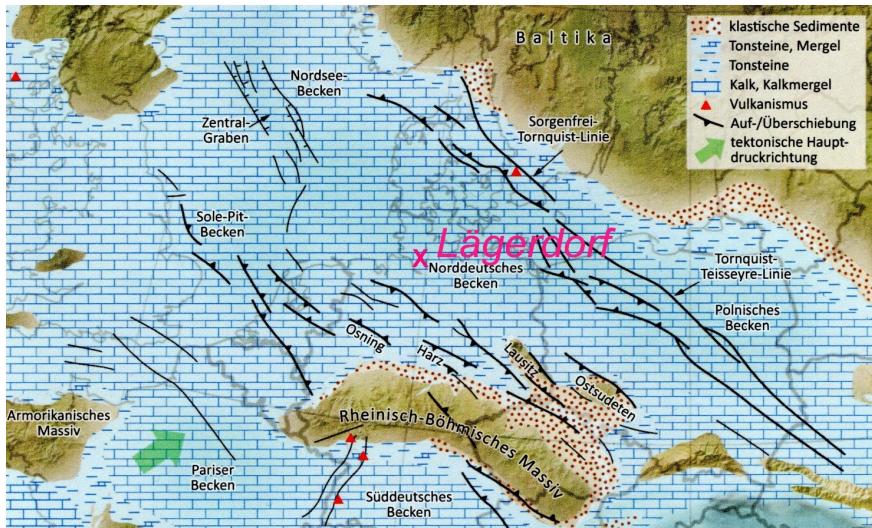
Lägerdorf Kalkgrav – palæogeografi og lidt pladetektonik

Af Søren Brix Pedersen

Lägerdorf Kalkgrav er et yndet mål for fossilsamlere. Graven ligger nordvest for Hamburg i acceptabel køreafstand fra Aarhus (ca. 4 timers kørsel). I Lägerdorf er mægtigheden af kalklagene omkring 300 m. Kridtet (i sin rene udgave kaldet skrivekridt) er ca. af samme alder som kridtet i Møns Klint.

Fotokilde: (5)

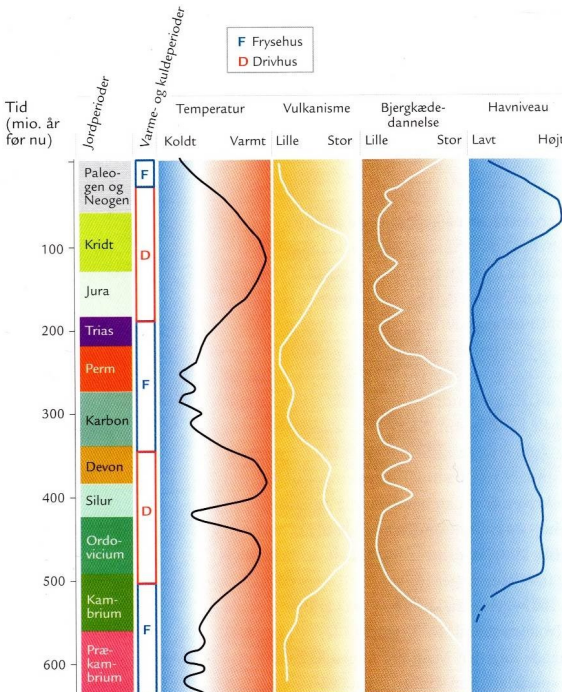
Her er Lägerdorf Kalkgrav markeret med et kryds på et palæogeografisk kort. Det viser fordelingen af land og hav i Øvre Kridt-perioden. Det viser også hvilke aflejringer, der blev afsat på den tid. Kalkaflejringer er vidt udbredt, medens sand (klastisk) og ler (ton) forekommer langs landområdernes kanter. Lägerdorf ligger midt i et kæmpe hav, her kaldet "Norddeutsches Becken". Figurkilde: Meschede (1).

Lidt om Kridthavet: Det har været 50-250 m dybt. Temperaturen har været højere end i dag, 16-21 grader og måske helt op til 26 grader. Man kan betragte Kridthavet som et subtropisk hav, ligesom Middelhavet er i dag. Det eksisterede for ca. 145-65 millioner år siden.

Var Kridthavet et ocean eller et hav? Océaner ligger over oceanbundskorpe af basalt, og dybderne er normalt mere end 2000 m. Et hav ligger oven på en kontinentplade (epikontinentalt hav) og med dybder på op til flere hundrede meter, men ikke kilometer.

Kridthavet kan derfor betragtes som et epikontinentalt hav. Der er altså tale om et oversvømmet kontinent.

Hvorfor steg havet? I Kridttiden var havniveauet højt, og flere kontinenter blev oversvømmet. Bjerge er eroderet. Gamle kontinenter er slidt ned. Klimaet var varmt. Polerne var isfri. Smeltevandet fyldte i havene. Siden er det blevet koldere. Der er blevet bundet vand i dannelsen af is, bl.a. på polerne. Så for tiden er der "lavvande". Og området i Tyskland (og andre steder) er derfor nu tørlagt. Den vigtigste årsag til de datidige overskylninger er ifølge kilde (3) en stor vulkanisme i perioden og forud. Vulkaner udsender kuldioxid, som er en drivhusgas. Det var altså én lang drivhusperiode.

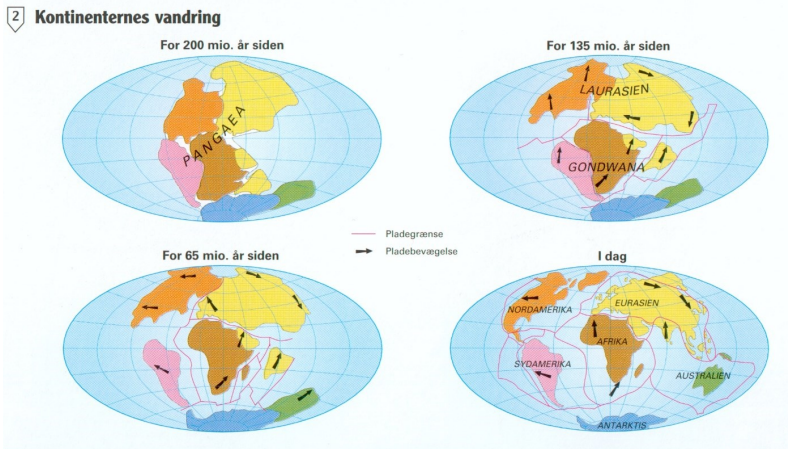

Figuren viser, at der er ret tydelig sammenhæng mellem flere faktorer: F.eks. er Kridt perioden varm, der er megen vulkanisme og havniveauet er stigende. Havniveau, vulkanisme og temperatur svinger i takt! Figur (Kilde 3).

Den øgede vulkanisme kom i forbindelse med opsplitning af superkontinentet Pangæa, hvor alle verdens landmasser lå samlet i et stort kontinent. Pangæa eksisterede for ca. 200 millioner år siden dvs Trias perioden. Opbrydningen foregik langs vulkanrygge i nydannede oceaner. Den øgede vulkanisme betød mere udflydende basalt i oceanerne. Dette fyldte og fortrængte vandet i havet. Vandstanden i havet steg også af denne grund og trængte ind over lavereliggende kontinenter.

Det er altså denne opsplitning af et superkontinent, der resulterede i højere temperaturer i atmosfæren, mere basalt i havet og dermed højere vandstand. I det ”dybe” hav kunne de mange ”kalkdyr og -alger” leve og synke til bunds som rene kalklag næsten uden sand og ler.

Pangæas opbrud startede for 200 millioner år siden. Pangæa var et sammenhængende superkontinent bestående af nogle store plader som f.eks. Afrika og Asien. For 135 millioner år siden var superkontinentet splittet op i 2 store dele: Laurasien mod nord og Gondwana mod syd. De røde linjer viser, hvor der er vulkanisme midt i nydannede oceaner. For 65 millioner år siden fortsætter opsplitningen. Og Atlanterhavet dannes. I dag er der stadig gang i pladebevægelserne. Pilene viser de aktuelle bevægelsesretninger. Afrika er på vej mod Europa og er pt. i færd med at folde Alperne op. Kilde: Gyldendals studieatlas (2).

Udviklingen siden Kridthavet. Inden havet trak sig tilbage, blev der gennem årmillioner oven på kalklagene aflejret bl.a. sandlag og til sidst moræne. Men under kalklagene var der salt fra Perm perioden. Med et stigende tryk ovenfra, blev det plastisk, dvs. bevægelig. Saltet blev presset op og løftede

kalklagene med - flere hundrede meter op. Kun et tyndt morænedække adskilte nu kalken fra overfladen. Dette fænomen kender vi også fra Danmark, at salthorste har bragt kalk op til overfladen. Mønsted Kalkgrube, Hanstholm Knuden, Suldrup salthorst med flere kalkgrave, bare for at nævne nogle. Det, at ældre lag kan ses omgivet af yngre lag, kaldes et geologisk vindue. Det er dette vindue, der glæder fossilsamlere.

Kilder:

1. Martin Meschede: *Geologi Deutschlands – ein prozessorientierter Ansatz*, 2. Auflage, 2018.
2. *Gyldendals Studieatlas*, 1999.
3. *Naturen i Danmark: Geologien*, 2006, Red: Gunnar Larsen, Gyldendal.
4. Geoviden: *Fortidens drivhusverden*, nr. 4, 2006.
5. <https://strand-und-steine.de/landschaft/gfenster/laegerdorf/laegerdorf.htm>

Michael Bak

I øjeblikket masser af fine og sjældne mineraler til salg fra min samling (tidl. Claus Hedegaard) - bl.a.:

- *Mere end 50 forskellige zeolite-mineraler*
- *Sjældne mineraler fra hele verden*

Overvejer du at sælge din samling ?

Med kontakt til samlere og forhandlere i USA og Europa kan jeg tilbyde dig den bedste pris for din samling af fine mineraler og gode enkeltstykker.

Kærdalen 16 - 3660 Stenløse - Tlf. 23 21 15 43

michaelbak@worldofminerals.dk

Til Sjælland efter kridt

Af Jytte Frederiksen

Det er jo ikke fordi vi ikke har gode lokaliteter med skrivekridt og senere kridtaflejringer i Jylland. Men en tur til sjællandske kridtlokaliteter er nu en dejlig afveksling. Med en godt og vel fyldt nipersoners bus (en privatbil måtte også med) kørte vi i maj måned over vandet efter kridt.

Første stop på en rastepads på Fyn skete til lyden af fodboldfans på vej til København. Højt humør og for nu at citere Storm P: ”højt skum”. Det var også her, Pia afslørede turens første overraskelse: vi skulle besøge Karlstrup Kalkgrav ved Solrød. Til trods for at den har ligget som rekreativt område siden produktionen ophørte i 1975 er det stadig muligt på de stejle skrænter at finde fossiler fra Danientiden.

Den vandfyldte Karlstrup Kalkgrav

Turens gæster nyder det dejlige sted.

Skrivekridtet er desværre dækket af vand og det berømte grænselag – fiskeleret - kan ses i søens nordøstlige ende lige over vandoverfladen. Dem med de yngste ben tog et par dristige ture for at få fingre i lidt større fossiler på de stejleste skråninger. Resten nøjedes med at plukke søliljestilke, brachiopoder, søpindsvinepigge og mindre kalksvampe.

I januar måned faldt Sommerspiret på Møns Klint sammen og skabte et stort skred af kridt, sand og træer. Stranden blev lukket og i et par måneder gjorde vind og vand indhug i det nedfaldne og førte en del af det ned mod fyret hvor vi mødte det som store og små afrundede kridtblokke, da vi om formiddagen kom ned på stranden. Her kunne vi nemt have tilbragt det meste dagen med at slå dem i stykker, men vi halsede selvfølgelig afsted for at nå frem til det store skred. Og det **var** stort.

Det var virkelig et stort skred på Møns Klint

Efter mange timer samledes vi igen ved bilerne og kunne begynde at få en fornemmelse af de andres fund. Store tykke *Pycnodonte vesicularis* - østersskaller med bryozoer, kalkrørsorme, borehuller efter svampen *Cliona* og indgroede småsten var der mange af. Det var der også af kalksvampen *Porosphaera globularis* - mest imponerende det store antal af bittesmå eksemplarer. Bryozokolonien *Lunulites* havde mange fundet. Enkeltkoraller - *Coelosmilia excavata* - i mange størrelser. Og mange arter af kalkrørsorm, især *Glomerula gordialis* som ikke for ingenting deler navn med en gordisk knude. At de bittesmå brachiopoder *Trigonosemus pulchellus* og *Isocrania costata* har overlevet i opskyllet på stranden er forunderligt. Robuste sager som kiselsvampene *Aulaxinia sulcifera* og *Plintosella resonans* tager vi mere som en selvfølge.

Fundene fra Møns Klint vurderes og beundres

En strålende solskinsdag i Fakse Kalkbrud blev der også plads til. Koraller og krabber var der nok af. Og de jadegrønne søer havde sorte rande som ved nærmere eftersyn opløstes i tusindvis af haletudser. Et besøg på Geomuseum Faxe kommer man ikke uden om, og det er en nydelse at se og høre Jesper Milån fortælle om livet i kridthavet. Der er rigtig mange gode oplevelser at hente i museets stueetage.

Faxe Kalkbrud i solskin og med meget vand i bunden – ikke som resten af landet pga regnen, men specielt fordi Faxe Bryggeri ikke længere pumper brugsvand op fra undergrunden i området.

Men hvor vi dog savner at se HELE Alice Rasmussens samling udstillet. Skuffe efter skuffe fyldt med mange eksemplarer af hver art ville kunne give et udsletteligt indtryk af mangfoldigheden i det gamle kridthav, som var fyldt med meget andet end toprovdyrene.

Stenklubben i Næstved – Sydsjællands Amatørgeologiske Forening - åbnede klublokalerne og gav os et par dejlige timer med stensnak og kaffe og kage. Mange tak for det. Vi under jer i allerhøjeste grad de gode faciliteter, som I har opbygget med fælles hjælp og kommunal velvilje, og hvor ville vi ønske for alle stenklubber at noget lignende lod sig gøre.

Næstvedklubben, SAF, tog godt imod os med kaffe og kage og hyggelig snak.

Stevns Klint er jo kommet på UNESCOs verdensarvsliste og nede i det tidlige kalkbrud Boesdal er der bygget en ganske fin udstillingsbygning. Derimod kniber det med adgangen til at samle fossiler. Det store brud i Sigerslev er lukket. Men på sydsiden af bruddet er der - formentlig af sikkerhedsgrunde - bygget en høj vold af kridt. Der startede vi på turens sidste dag. I det flotteste søndagsvejr samlede vi igen *Pycnodont*'er. De store pigge fra søpindsvinet *Tylocidaris baltica* vakte jubel. Sidste stop på denne Himmelfartsferie var det gamle brud ved Holtug.

Vi besøgte det gamle kalkbrud i Holtug,

*men Sigerslev-bruddet var lukket
land*

*Ved Sigerslev samlede vi
i kalkvolden*

*Ved Holtug nedskredne kæmpe
kalkblokke*

Også her var der *Tylocidaris baltica*, men størst indtryk gjorde det nok at se de enorme stenplader af kridt som efter vinterens storme er røget ned fra klinten og har lagt sig hulter til bulter på stranden. Skredet på Møns Klint var i udstrækning stort, men dette her var skræmmende stort.

Men hjem skulle vi så. Vi tog afsked med vores følgesvende i den lille bil og satte os i bussen med Pia ved rattet. Med den fornødne spisepause kom vi sikkert i hus i Tilst hos OSCAR, og alle bilerne kunne uden hjælp forlade parkeringspladserne. Tak til Pia for alle de forudgående beslutninger og for afvikling af en udbytterig tur.

Turreferat fra tur til Stenhøj Strand, Dykjær og Albæk Hoved

Refereret af Niels Sandal, fotos: Niels Sandal

Efter Inga Sørensens fine foredrag i klubben om Juelsmindeegnens geologi var det meget passende med en tur til området.

Ti klubmedlemmer deltog i turen lørdag den 18. maj, hvor vi startede ved Stenhøj Strand. Her var der sket en del skred, og stien mod venstre var faretruende tæt på skrænten

Det er muligt at komme ned til stranden, selv om det er et bakket område. Der var dog ikke så mange sten på stranden, men der blev fundet to krabber, nogle søpindsvin, en *Skolithos* sten, båndet flint og en usædvanlig sten med parallelle røde striber.

En lidt farlig tur langs skredkanten.

Endelig kan fossiljagten begynde.

Krabbeskjolde og et stykke med krabbeben fra Stenhøj Strand.

Løsfund af søpindsvin-stenkerner fra Echinocorys. Istransporteret fra Danien-lag, sandsynligvis danske.

Løsfund af Skolithos-sandsten. Istransporteret fra Sverige fra lag fra Kambrium.

Det fossilholdige ler på stranden ved Albæk Hoved.

Efter frokosten tog vi videre til parkeringspladsen på Sønderstrand nær Julsminde. Turen var planlagt ud fra tidevandstabellerne, så der ville blive mere og mere lavvandet i løbet af dagen, hvilket var vigtigt på den sidste del af turen. Vi gik langs vandet mod vest til Dykjær med blottet tertiært ler i skrænten og herfra videre til Albæk Hoved.

Ved Albæk Hoved var der en del nye skred i klinten, og leret var tørret så eget, at vi kunne kravle lidt rundt i det. Vi kunne samle overraskende mange pelikanfodssnegle (*Aporrhais speciosa*).

*Pelikanfodssnegle, *Aporrhais speciosa* og stumper af tykskallede muslinger.*

Og vi fandt flere forskellige muslinger i lerlagene (vist i denne rækkefølge på nedenstående foto: *Callista reussi*, *Arctica islandica rotundata*, *Thracia speyeri* og *Glycymeris obovata baldii*). Tak til Ingemann Schnetler for artsbestemmelserne.

Fire forskellige muslinger fra det mørke ler.

I et tyndt gruslag var der ekstra mange skaller. Der blev også fundet en flot krabbe (sandsynligvis *Coeloma unicarinata*)

*Plade og modplade af krabbeskjold, *Coeloma unicarinata* (?)*

Der blev fundet endnu en *Skolithos* sten, et helt sort søpindsvin og søliljer i lerjærsten.

Tv. To aftryk af søliljestilk-led, Isseli-crinurus sub-basaltiformis (?)
Tb. Gravegang i sideritkonkretion

Endelig blev der fundet to stykker forstenet træ, hvoraf det største, bugtede træstykke var på 17 cm i længden.

Det store stykke fossile træ, nåletræ af en slags.

Alt i alt var det et fint udbytte på turen. En eventuel kommende tur til området vil blive til Dykjær og Albæk Hoved og ikke til Stenhøj Strand. Det kræver dog, at det er meget lavvandet for at komme til Albæk Hoved ad den vej, vi benyttede langs stranden.

o-O-o

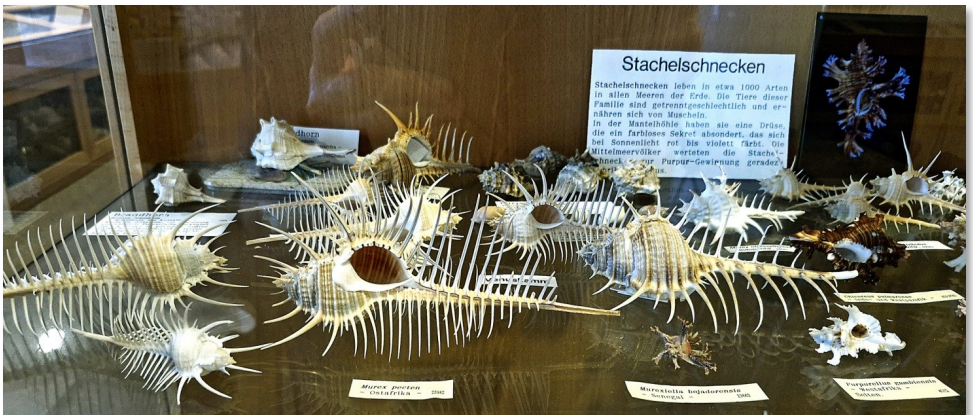

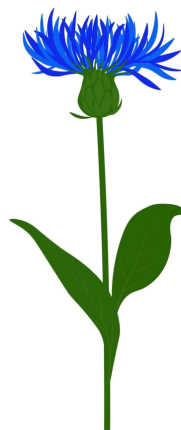
Turanbefaling

Haus der Natur – Cismar

Af Jytte Frederiksen og Arne Dich (fotos)

Efter et besøg i Stolpe i Schleswig-Holstein fik vi tid til at besøge et museum i en lille landsby Cismar med 400 indbyggere. Her har der siden 1979 ligget et museum som kalder sig et ”anderledes naturmuseum”. Og jeg skal love for at det var anderledes. På mere end 500 kvadratmeter fandt vi en mangfoldighed uden lige: mineraler, forsteninger, udstoppede fugle og pattedyr, insekter, krebsdyr, koraller mm. Men det allerbedste var særsamlingen af muslinger og snegle med mere end 5000 udstillede arter.

"Molluskcollage" - sådan kan man jo også spare plads i sin samling.

Der var mollusker både fra Grønland og fra Antarktis. De var i størrelse fra sandkorn til mere end en meter. Alle mulige former og farver.

Oplevelsen blev ikke ringere af at museets leder Vollrath Wiese brugte tid på at vise os rundt og hjalp os med at samle et komplet sæt af det lille skrift *"Weichtier des Jahres"*. Disse skrifter kan findes på <http://www.mollusca.de/> Museet er privatejet og primært drevet af familien Wieses medlemmer. Vi kan anbefale et besøg både til børn og voksne, der kommer forbi. Eller prøv at gå til hjemmesiden www.hausdernatur.de

Det skal man virkelig unde sig.

Hilsen Arne og Jytte

TURANNONCER/UDFLUGTER

Tur til grusgrav: JJ Grus Hornum/ Bjørnstrup ved Aars lørdag den 26. oktober kl. 10

Vi mødes kl. 10 ved indgangen fra Bjørnstrupvej,
9600 Aars, øst for Aggersundvej.

Turleder: Niels Sandal tlf. 2076 0042

Her kan man tit finde mange søpindsvin, men der er også mulighed for at finde andre fossiler i gruset.

Tur til Ertebølle Strand lørdag den 23. november kl. 10.

Vi mødes kl. 10 ved Ertebølle Strand, Gl. Møllevej,
9640 Farsø

Turleder: Niels Sandal tlf. [2076 0042](tel:20760042)

Der er en molerskrænt med mulighed for at finde 55 millioner år gamle velbevarede fossiler i moleret eller i cementsten. Hvis man vil kløve cementsten, er det en god ide at medbringe mukkert og mejsel samt sikkerhedsbriller. Derudover kan man selvfølgelig også finde glacialtransporterede fossiler fra bla. Kridttiden.

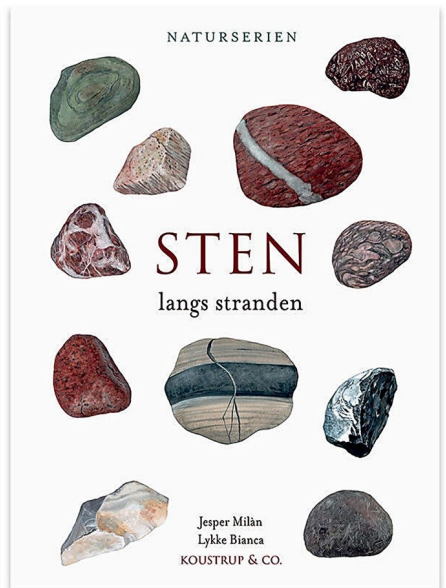
Boganmeldelse

Sten langs stranden.

Af Jesper Milån og Lykke Bianca

Anmeldt af *Jytte Frederiksen*

I Naturserien fra Koustrup & Co er der udkommet en dejlig lille bog om strandens sten af Jesper Milån med tegninger af Lykke Bianca. For den der vil vide hvad stenene hedder, er der store gode billeder. Og for den, der undrer sig og spørger: - hvorfor ser den sten sådan ud? - hvorfor ligger den lige her? - hvad er det særlige ved den? - er der gode svar og forklaringer. På det almindelige spørgsmål om hvor meget man må tage med sig hjem er der også et godt svar. Bogen koster kun 149 kr. og kan endog købes af klubbens medlemmer til 125 kr.!

Så meget må du tage med hjem.

Hvor intet andet er nævnt, er de afbildede sten i denne bog mellem ca. 5 cm og 15 cm, altså ikke større end at man bekvemt kan stikke dem i lommen og tage dem med hjem fra strandturen, uden at det bliver alt for tungt.

Reglerne for hvormange sten du, må tage med hjem, følger stadig Jyske Lov fra 1241: Du må tage, hvad du kan have i din hat! I praksis siger man: Hvad du kan bære i en indkøbspose.

Boganmeldelse

Af Jytte Frederiksen

Magasinet Naturen

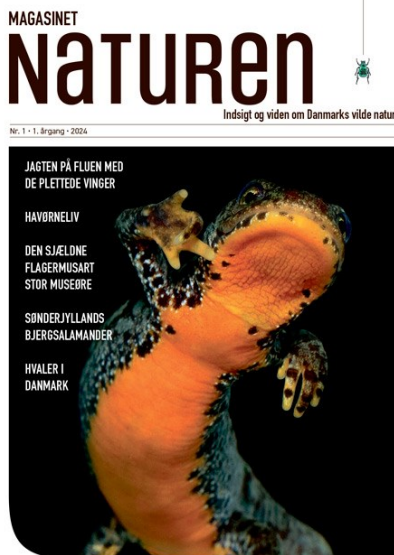
Et nyt magasin med ”indsigt og viden om Danmarks vilde natur” har set dagen lys. Det skal udkomme forår og efterår og være fri af politiske og foreringsmæssige interesser. Hvert nummer er ca. 100 sider tykt og fyldt med dejlige billeder og kortere og længere artikler. I det første nummer har Jesper Milàn og Octavio Mateus skrevet en artikel om Dinosaurfund fra Jylland.

Mette Hofstedt har gjort fundene og Milàn og Mateus gør os klogere på dem. Og inspiration til at gøre Mette kunsten efter mangler heller ikke. Artiklen kan varmt anbefales. Vi må håbe, at der kommer flere af slagsen.

Artiklen slutter sådan: ”Det er påfaldende, at begge de fundne tænder i Jylland er fra rovdinosaurer. Ligesom det er tilfældet i de moderne økosystemer, fandtes der betydeligt flere planteædende dinosaurer end rovdinosaurer, så der burde statistisk gøres flere fund af rester af planteædende dinosaurer end af rovdinosaurer. Så mon ikke der ligger en tand af en planteædende dinosaur og venter på at blive fundet i nogle af de mange sandstensblokke fra Kridttiden, der ligger spredt over det jyske landskab”.

Magasinet kan bestilles her:
<https://magasinetnaturen.dk>

Et års abonnement koster 295 kr.

Stor, 20 mm lang, velbevaret tand fra en rovdinosaur fundet i en blok i Tirstrup Grusgrav på Djursland. Tanden stammer fra en *Allosaurid-rovdinosaur*.

Mettes flotte fund af en rovdinosaur-tand.

FOROMTALE af foredrag: Nick Svendsen - *Flint* - foredrag i Jysk Stenklub 14. september 2024

Foredraget om flint fokuserer på det geologiske aspekt af flint, såsom dannelsen af flint samt forekomsten af flint i Danmark og i nogle lande i Europa. Derudover inddrages forskellige arkæologiske/geologiske aspekter af flint som stenredskab.

Flint i Danmark forekommer som lag i den danske kalkformation, som ses i Stevns og Møns kalkklinter. Men hvorfor finder man flint i kalkformationerne? Flint består overvejende af silika (SiO_2) og er kemisk udfældet i kalken. Flint forekommer også i store mængder som løse sten ved vores strande og i grusgrave. Alle disse spørgsmål og forhold vil forelæseren forsøge at svare på.

I den sidste del af foredraget diskuteres brugen af flint fra stenalderen til nu, samt arkæologernes observationer af forskellige flinttyper, der sættes i en geologisk kontekst. For eksempel, hvorfor bliver flint helt hvid, når det bliver brændt?

Foredraget er ment som et supplement til forelæsninger om arkæologi og oldtidshistorie.

Nick Svendsen er geolog og har som oliegeolog arbejdet med kalkbjergarter i 40 år, og har derved også en viden om flint og dets dannelse og udbredelse.

Ny bog om dannelsen af flint (tidligere bragt i Stenhuggeren 2022 nr.4, side 26-27)

Jysk Stenklub har modtaget oplysninger fra forfatteren til en ny bog om: **Flint**.

Nick B. Svendsen skriver:

Jeg vil meddele, at jeg har udgivet en ny udgave af min bog om Flint. Den kunne måske have interesse for jer.

Går man ude i den danske natur, specielt ved stranden og i grusgravene, vader man i flintsten. Går man på en grusbelagt plads, består en væsentlig del af gruset af flint. Så flint udgør en del af hverdagen her i Danmark. Arkæologerne og historikerne er meget interesseret i flint, specielt de, der arbejder med oldtiden, hvor mennesket brugte flint til en stor del af deres værktøj og våben. Der findes derfor flere bøger med beskrivelse af flint, flintredskaber og fremstillingen af flintredskaber, men de mangler et bredere geologisk fundament for forståelsen af flints dannelse. Den side af sagen er kun skitseret.

Bogen er et forsøg på at give en fremstilling af **flint og dannelsen af flint** ud fra et overvejende geologisk perspektiv med afstikkere ind til arkæologien. Forfatterens erfaring med kalk og flint ude i Nordsoen er inddraget i denne fremstilling af flinten og dens tilblivelse.

Bogen er udkommet som papirbog med ISBN nr 9788743048701. Den er udgivet på forlaget "Books on Demand".

<https://www.bod.dk/bogshop/flint-nick-b-svendsen-9788743048701>

Nick B. Svendsen

Foromtale 2: FossilFestival 2024/Geologiens Dage/ Projekt "mitfossil.dk", som Thomas Bang Holm forelægger i Jysk Stenklub lørdag den 12. oktober.

Statens Naturhistoriske Museum oplyser om en genoptagelse af Geologiens Dage i weekenden uge 38.

Klubbens formand mfl. var til FossilCon i Gram og hørte der Thomas Bang Holm fra Statens Naturhistoriske Museum fortælle om det nye projekt "mitfossil.dk", som går i luften i løbet af maj/juni måned. Da det lyder virkelig spændende og relevant for klubbens medlemmer, er der lavet aftale med Thomas om, at han kommer til klubmødet den 12. oktober og præsenterer projektet mitfossil.dk – Ingemann Schnetler og Brian Rudebeck bliver nogle af kuratorerne på projektet.

Den 21. september 2024 vil Statens Naturhistoriske Museum endnu engang sætte fossiler og palæontologi i fokus, når FossilFestival vender tilbage. I år sker det som et led i Geologiens Dage, der genoptages af Dansk Geologisk Forening, og som vil finde sted i weekenden i uge 38 og dagene op til. Mere info om Geologiens Dage vil blive meldt ud af Dansk Geologisk Forening.

Formålet med FossilFestival er at dedikere en dag til fossilerne og palæontologien. Den 21. september vil Statens Naturhistoriske Museum selv afholde fossil-aktiviteter. Da museet gerne vil nå ud til så mange danskere som muligt, er alle, som har lyst og mulighed, velkomne til at arrangere deres eget fossil-arrangement et sted i landet d. 21. september eller en af dagene op til i uge 38.

Sammen kan vi inddrage danskere i alle aldre i palæontologiens mange forskellige aspekter og introducere dem til den viden, som bl.a. den danske natur og dens fossiler kan give os om livets og Jordens udvikling. Der vil ikke være en central koordinering af FossilFestival, men Statens Naturhistoriske Museum har oprettet en side, hvor arrangører interesseret i at deltage med et fossil-arrangement i FossilFestival kan få tips og ideer. Læs mere her: <https://snm.ku.dk/det-sker/fossil-festival/til-arrangoerer/>
På siden er der også mulighed for at skrive jeres arrangement ind i en tilmel-

dingsformular, så I kan få vist jeres arrangement på Statens Naturhistoriske Museums hjemmeside for FossilFestival. Dette vil være forbeholdt arrangementer, som har fossiler og palæontologi i fokus. Andre geologiske arrangementer, som vil blive afholdt i forbindelse med Geologiens Dage, bør tilmeldes det mere generelle program ved Dansk Geologisk Forening.

Vi glæder os til endnu et brag af en FossilFestival!

Med venlig hilsen Thomas Bang Holm Projektleder på Danmark Udforsker Fossiler

Yderligere oplysninger om mitfossil.dk

<https://snm.dk/da/nyhed/saml-fossiler-og-hjaelp-forskerne>

<https://mitfossil.dk/>

**Foromtale af foredrag: Line Broen:
Fossiler ved de danske kyster,
Jysk Stenklub den 9. november 2024, kl. 14.30.**

At finde fossiler er lidt som at gå på skattejagt, men ikke alle ved, at skattejagten kan målrettes. Foredraget *Fossiler ved de danske kyster* er en introduktion til de meste almindelige fossiler, som kan findes i Danmark med hovedvægt på invertebrater (hvirvelløse dyr). Jeg viser masser af eksempler på fund for at vise både kendetegn og forskellighed i fossilerne. Jeg kommer også ind på hvilke aflejringer fossilerne kan findes i og kobler således Danmarks geologiske historie og de gode fundsteder på fossiljagten.

Medlemskab af Jysk Stenklub

Kontingent for 2024

Enkeltpersoner 175 kr. Par 250 kr.

Bank reg.nr. **1551 1217380** - eller kontant betaling på et klubmøde. Evt. MobilePay: **2854qz**

Klubbens værksted og bibliotek på Læssøesgades Skole

Der er ikke så mange brugere tilmeldt i øjeblikket, så udnyt gerne de ledige pladser. Maskinerne er der og venter på at blive brugt, så hold jer ikke tilbage.

Husk af hensyn til de låste døre at ringe besked, (Jytte 2943 0901), om du kommer på værkstedet.

Brug af sølvværkstedet: 5 kr. pr. gang. Brug af slibeværkstedet: 10 kr. pr. gang.

Kontakt: *Klubben søger en ny person til at passe værkstedet og maskinerne samt stå for indkøb - har du lyst, så henvend dig til formanden eller meld dig på generalforsamlingen.*

Indtil videre kan man kontakte Jytte Frederiksen på mobiltlf. 29430901 som foreløbig kontakt vedrørende værkstedets forhold.

Centeret drives af Michael Lykke-Bertelsen, Bredstrupvej 18, 8500 Grenaa. Tlf. 28280626, mail geocentergrenaa@gmail.com Michael er medlem af klubbens bestyrelse, og klubbens medlemmer har gratis adgang til centeret, hvor der er store udstillinger af danske Danienfossiler og Kridt-fossiler samt en mængde fossiler fra udlandsture. Samlingerne vokser i hastigt tempo, ligesom centeret gerne modtager samlinger mv som arv og videreførsel.

Returneres ved varig adresseændring

Afsender:
Jysk Stenklub
Myntevej 16
8240 Risskov

Program for Jysk Stenklub efterår og vinter 2024

Klubmøderne er på Åby Bibliotek, Ludvig Feilbergsvej, Åbyhøj.

Hold dig fortsat orienteret på klubbens hjemmeside eller Facebook-profil. Nye hurtig-ture” kan være dukket op. Foredrag og arrangementer kan være blevet ændret !

2024

- Lørdag d. 14/9: Klubmøde. Fra kl.13, medbring egne fund til *Sommerens Fund* og derefter kl.14.30 *Foredrag om Flint*. Ved *Nick B. Svendsen* (forfatter til bogen: *Flint*, udgivet i 2022). (Se foromtale af foredraget inde i bladet).
- Lørdag/søndag 21-22/9: Weekendtur til Lägerdorf, Tyskland. (Se Søren Brix Pedersens artikel om Lägerdorf inde i bladet).
- Lørdag/søndag 5-6/10: Aarhus Sten- og Smykkemesse (=Hasselagermessen). KHIF-Hallen i Kolt. Åbent kl. 10-17. (Se mere på stenogsmykker.dk) Klubben deltager med en stand.
- Lørdag d. 12/10: Klubmøde. Foredrag ved Thomas Bang Holm, SNM: *Om det nye fossil site*, mitfossil.dk. (Se foromtale af projektet inde i bladet).
- Lørdag d. 26/10: Selvkørstur, Grusgrav ved Aars. Mødetid kl. 10. Se nærmere i annoncen inde i bladet. Turleder, Niels Sanddal.
- Lørdag d. 9/11: Klubmøde. Foredrag ved *Line H. Broen*, geolog ved Aarhus Kommune: *Fossiler ved de danske kyster*. (Se foromtale af foredraget inde i bladet).
- Lørdag d. 23/11: Selvkørstur. Tur til Ertebølle Klint og Strand. Mødetid kl. 10. Se nær mere i annoncen inde i bladet. Turleder, Niels Sanddal.
- Lørdag d. 14/12: Julemøde i klubben. Det store årlige og traditionelle møde med lagkage og lotteri samt sang, musik (Nisseorkestret) og godt humør.

2025

Vi har allerede nu datoer for møderne på Åby Bibliotek i foråret 2025. Så kan I få dem skrevet i kalenderen: lørdagene 11/1 (Thomas Simonsen om *Fossile Insekter*), 8/2, 8/3, og 12/4.

Deadline for Decembernummeret af STENHUGGEREN er den 13. oktober 2024. Materiale sendes til Søren Bo Andersen (sba@geolsba.dk), eller kan afleveres ved klubmøder.

AL DELTAGELSE I FORENINGENS AKTIVITETER SKER PÅ EGEN REGNING OG RISIKO
Ved ankomst til møderne på Åby Bibliotek efter kl. 14.00, hvor dørene bliver lukket, kan man benytte klokken til højre for døren. Husk selv at medbringe nødvendig proviant til møderne.
Fra kl. 13.00 er der åbent for handel, bytning, stensnak og ”sten på bordet”.
Mødet starter kl. 14.30.

